

Ольга Баковецька

Утворення Тираспільської єпархії: обставини й умови існування

Висвітлюється питання щодо створення нової Тираспільської дієцезії, до складу якої входили землі Південної України. Розглянуто політико-правовий аспект, пов'язаний із відкриттям сьомої католицької єпархії в Російській імперії. Окрему увагу приділено характеристичі її устрою.

Ключові слова: конкордат, Тираспільська римо-католицька єпархія, дієцезія, єпископ, капітул, консисторія, віряни

З кінця XVIII століття для римо-католицької церкви в межах Російської імперії починається новий етап, пов'язаний з радикальними змінами її правового статусу і адміністративно-територіального устрою. До головних причин радикальних трансформацій в положенні римо-католицької церкви на території України можна віднести наявність приєднаних, внаслідок трьох поділів Польщі, земель з населенням, яке переважно сповідувало католицьку віру, а також земель Південної України, які почали заселяти іноземці в більшості своїй також католицького віросповідання. Наявність значної кількості території з великим відсотком католицького населення зробило питання про утвердження державного контролю над конфесією вкрай важливим. Російське самодержавство не могло допустити наявності в імперії незалежної від держави церкви, яка до того ж підпорядковувалася папі римському. Таким чином, з кінця XVIII століття розпочато реформи, які насамперед торкнулися правового статусу та територіально-адміністративного устрою римо-католицької церкви. Реформаційні перетворення не зупинялися і в XIX столітті. Одним з ключових моментів реформування стало створення нової єпархії – Тираспільської, до складу якої увійшли всі землі Південної України.

Дослідженнями устрою римо-католицької церкви в Україні, в тому числі питаннями її правового, економічного, територіально-адміністративного положення сьогодні займаються такі вчені, як Ю.Хитровська¹, А.Буравский², Е.Зваричук³, І.Шостак⁴, О.Поліщук⁵.

Метою цієї статті є спроба визначити обставини, за яких створено Тираспільську єпархію, а також умови її розвитку.

Утворення Тираспільської католицької єпархії відбувалося внаслідок складних переговорів між самодержавством і Папою Григорієм XVI, які розпочалися з візиту імператора Миколи I до Риму. Приводом до початку переговорного процесу стали утиски і репресивні дії з боку російського самодержавства

відносно римо-католицької церкви, які значно посилились після польського повстання 1832 року. Після низки указів, направлених на знищення католицької церкви в Російській імперії, 22 липня 1842 року Папа Григорій XVI видав енцикліку «*Haerentem diu*», до якої додавалася «Біла книга». Цей додаток містив в собі документи (всього їх 90), видані Апостольським Престолом протягом 1811–1845 рр. Всі вони присвячувались одній проблемі – захисту прав католицької церкви в межах Російської імперії, які регулярно порушувались. Оприлюднення інформації викликало міжнародний скандал, який не був вигідний Росії. Заради того, щоб мінімізувати негативну реакцію міжнародної спільноти, імператор Микола I виїхав до Риму⁶.

Під час зустрічі Папа передав імператору записку, що складалася з 22-х статей і мала стати основою для майбутніх переговорів. Зміст цього документа зводився до переліку найбільш болючих питань щодо положення римо-католицької церкви в межах імперії. Насамперед Папа вказував на ті рішення влади, що йшли всупереч канонів католицької церкви. Це постанова про консисторії, прийнята 22 грудня 1842 року, згідно з якою посада єпископа перетворювалась на формальну і повністю залежну від рішень чиновників з консисторії. Також указ від 20 листопада 1843 року про семінарії, який виводив навчальні заклади з підпорядкування єпископа. До переліку наріжних каменів, що накопичилися у відносинах між двома столицями, ще віднесено заборону католицьким священикам хрестити дітей від змішаних шлюбів, навіть якщо батьки цього хочуть; анулювання змішаних шлюбів; конфіскація монастирського майна; скорочення монастирів і переведення їх з-під влади генералів і провінціалів чернечих орденів у підпорядкування єпископа; втручання уряду у спілкування Папи з духовенством і паствою та навіть його заборона за відсутності попереднього дозволу від уряду⁷.

Після повернення Микола I направляє посольство до Риму з метою розглянути всі вимоги папського уряду і по змозі прийти до згоди, не виходячи за рамки інтересів імперії.

У результаті тривалих переговорів між графом Д. Блудовим, послом в Римі Г. Бутеневим, з одного боку, і кардиналом статс-секретарем Ламбрускіні – з іншого, в 1847 році 22 липня (3 серпня) між римським двором і урядом Російської імперії підписано угоду – Конкордат. Цей документ став кроком до порозуміння між ворогуючими сторонами. Конкордат складався з 31 пункту і 12 неузгоджених статей⁸.

До найважливіших пунктів, з приводу яких точилася запекла боротьба між сторонами, відносились: 1) чисельність католицьких єпархій, що раніше існували в імперії (Могильовська архієпископія, Віленська, Самогитська, Мінська, Луцька, Кам'янець-Подільська), збільшується новою, Херсонською, для південної і

південно-східної Росії, з Кавказом включно; 2) Папі надавалось право особовою буллою визначити територію і кордони нової єпархії; 14) єпископи та суффрагани, як в імперії, так і в Царстві Польському, призначалися за попередньою згодою між імператором і святим престолом, після чого мало відбуватися їх канонічне затвердження Папою в звичному порядку, та інші пункти⁹.

Перша і друга статті конкордату входили у певне протиріччя. В першій вказувалось, що кордони нової дієцезії визначені вже під час підписання домовленості між сторонами. В другій статті наголошувалось на праві Папи самостійно визначити кордони нового єпископства. Другий пункт угоди був звичайною маніпуляцією, хоча самодержавство вважало його значною поступкою Риму. На ділі Папі римському надавалося «почесне» право затвердити своєю буллою вже те, що визначив російський уряд. Тобто друга стаття являла собою формальний компроміс, що надавав змогу понтифіку відновити видимість своєї влади над римо-католицькою церквою в імперії.

Після підписання конкордату єпископську кафедру з центром в Херсоні було відновлено в окреслених угодою кордонах. Вперше цю кафедру відкрито ще 5 липня 1333 року, за часів Папи Іоанна XXII¹⁰. Духовним покровителем єпархії став св. Климентій Римський, Папа і мученик – в II ст. його жорстоко вбито на території єпархії, а саме на Кримському півострові¹¹. На момент укладання угоди в межах майбутньої єпархії нараховувалось 52 приходські церкви, 40 філіяльних церков та 52 приходські школи¹². В угоді також йшлося про призначення нового єпископа, двох суффраганів-єпископів, один з яких мав розміститися в Саратові, а інший в Тифлісі. Визначено склад капітулу, до якого входили препозит, архідиякон, теолог, пенітенціарій, кафедральний настоятель і три монсіньйори. Через рік документ ратифікували в Росії. Цікавим є те, що і ратифікація конкордату, і булла Папи Пія IX «*Universalis Ecclesiae cura*» від 21 червня (3 липня) 1848 року, в якій йшлося про реорганізацію римо-католицької церкви в межах імперії, довгий час трималися у таємниці. Текст булли ніколи не бачили навіть херсонські, згодом тираспільські єпископи¹³.

Відповідальним за виконання досягнутих домовленостей призначили ректора Санкт-Петербурзької Духовної Академії, який пізніше став могольовським митрополитом, Ігнатія Головинського. Після освячення в Херсоні собору в ім'я святих Миколая та Пія V і початку підготовки до облаштування єпископської кафедри в місті з'ясувалося, що православна церква не готова до прийняття цього факту. Архієпископ Херсонський та Таврійський Інокентій (І.О.Борисов) звернувся у 1849 році до Священного Синоду із скаргою на діяльність Головинського і виступив проти відкриття єпископської католицької кафедри в Херсоні. Згадана заява стала приводом до значного затягування у часі справи облаштування резиденції єпископа. Призначений у 1850 році на

посаду херсонського католицького єпископа Фердінанд Геланус Кан перші роки існування єпархії змушений був управляти дієцезією з Санкт-Петербурга, куди, до речі, у 1849 році перенесли і резиденцію могольовського архієпископа відповідно до указу Миколи I.¹⁴

Протягом кількох років тривав пошук іншого місця для облаштування кафедри. Нарешті, у 1852 році вирішено, що резиденція єпископа має розташуватися у Тирасполі – місті, в якому навіть не було католицького храму, не говорячи вже про відповідні приміщення, в яких міг би розміститися єпископ з капітулом. Заради скорішої нормалізації роботи єпархії, її облаштуванню, Папа Пій IX погодився з таким рішенням і у вересні 1852 року видав відповідну буллу «Ad procurandum christifidelium». Після проведення відповідних процедур, 15 грудня 1852 року вийшов указ римо-католицької духовної колегії за №3015, згідно з яким «Херсонська римсько-католицька єпархія та її єпископи, а відповідно і капітул і консисторія, як тільки вони будуть затверджені і відкриті, називались вже не Херсонськими, а Тираспільськими» (рос.мова)¹⁵. Однак з цим містом також не склалось. В зв'язку з тим, що розпочалась чергова Кримська війна (1853–1856 рр.), загострилась зовнішньополітична ситуація, перебування єпископської кафедри в Тирасполі виявилось небезпечним.

Наступним містом, де могла б розміститися резиденція єпископа, став Саратов, який знаходився на значній відстані від західних кордонів і неблагонадійних територій. Це місто мало б стати лише тимчасовим притулком для єпископа. Але саме воно і було проголошене столицею Тираспільської єпархії. У 1855 році розпочато переговори відносно оренди будинку №101, що знаходився на вулиці Сергіївській, з саратовським купцем Францом Осиповичем Шехтелем. Після підписання орендної угоди, у 1856 році єпископ з Санкт-Петербурга переїжджає до Саратова. 5 листопада 1857 року відбулося урочисте відкриття Тираспільської римо-католицької консисторії¹⁶.

Згідно із картою, складеною у 1857 році надвірним радником Гірштафтом, Тираспільська дієцезія складалася з 91 парафії і займала територію 21 206 квадратних миль (34 120 кв.км). В межах єпархії працювало 91 парафіяльна церква, 18 філіальних і 16 каплиць, які відвідувало 124 306 вірян⁷. Станом на 1856 рік єпархія ділилася на 4 деканати (Херсонський, Таврійський, Саратовський, Самарський) і 2 візитаторства (Кавказьке і Закавказьке)⁸. У 1878 році кількість деканатів збільшилась до 10-Саратовський, Каменський, Катериненштадський, Ровенський, Катеринославський, Бердянський, Симферопольський, Одеський, Ландауський, Бессарабський. Два візитаторства залишились без змін⁹. Збільшення кількості деканатів відбувалось внаслідок зростання чисельності колоністів-католиків, які потребували значно більшої кількості приходських церков, ніж це було на початку створення

епархії. Відповідно до статистичних даних станом на 1882 рік кількість вірян тільки у приходах Тираспільської дієцезії, що розташовані були в межах українських земель, становила 104 140 чол.²⁰ У 1890 році ця цифра збільшилась до 176 017 осіб, значно перевищивши кількість вірян, що проживали в межах всієї епархії на момент її утворення²¹. Процеси динамічного росту кількості римо-католиків в південних землях пояснюються двома факторами – колонізаційною політикою російського самодержавства, яке шляхом різних заохочень спонукало до переїзду іноземців у цей регіон, та репресивними заходами, направленими проти римо-католиків Правобережної України, через що вони змушені переїздити в більш «безпечні» місця Південної України.

Етнічний склад вірян Тираспільської римо-католицької епархії відзначався строкатістю. На території дієцезії проживали німці, поляки, французи, італійці, литовці. Найбільш чисельні громади склалися з німців і поляків. Відповідно до статистичних даних за 1857 рік в приходах епархії, що знаходились в українських землях, проживало 20 495 німців, 7 111 поляків і 7 036 осіб, які чітко не розподілені між згаданими етнічними групами²².

Адміністративне управління епархією мало здійснюватись єпископом, двома єпископами-суффраганами, кафедральним капітулом, консисторією та єпископською канцелярією. Єпископами Тираспільської дієцезії в XIX столітті були: Фердинанд Геланус Кан (1850–1864), Вікентій Липський (1864–1872 – управляючий епархією), Франциск Ксаверій Алоїзій Цоттманн (1872–1889), Антон Іоганн Церр (1889–1901)²³.

На момент створення Тираспільської дієцезії призначено тільки одного суффрагана-Вікентія Липського (1795–1875). Другого суффрагана так ніколи і не обрали. Єпископ-суффраган був членом духовної колегії і помічником єпископа.

Капітул епархії складався з двох частин – великого і малого. До великого капітулу входили: 1) прелат, декан Максиміліан Орловський; 2) прелат, архidiaкон Георгій Розутович; 3) канонік, схоластик Йосиф Жельвович; 4) канонік, пенітенціарій Антоній Раюнець; 5) канонік, препозит Зенон Іоткевич; 6) канонік Гавриіл Оношко. Малий капітул складався з: 1) монсеньйора, почесного каноніка Вікентія Снарського; 2) монсеньйора, почесного каноніка Іоанна Римши²⁴. Капітул виконував роль дорадчого органу при єпископі, в разі смерті якого перебирав на себе тимчасово управління епархією.

До членів консисторії належали: 1) виконуючий посаду офіціала, канонік Зенон Іоткевич; 2) засідатель, канонік Гавриіл Оношко; 3) засідатель, почесний канонік Вікентій Снарський; 4) секретар, колезький асесор Корнелій Штеллінг; 5) колезький секретар Євстафій Левданський; 6) губернський секретар Сигізмунд Грондковський; 7) регістратор і архіваріус, губернський секретар Едуард Хржановський. Ректором духовної семінарії призначили каноніка Йо-

сифа Жельвовича²⁵. До повноважень консисторії входило управління єпархією, ведення всього діловодства, перевірка метричних та касових книг, проведення суду над духовенством. Консисторія виконувала роль суду першої інстанції в питаннях шлюбу, розлучення, злочинів проти церкви та нетяжких карних справа, в яких суб'єктами виступали католики єпархії. Особливістю в роботі консисторії можна вважати обов'язкову наявність з 1842 року руських секретарів православного віросповідання, без підпису яких будь-яке розпорядження єпископа не могло набрати чинності.

Фінансування Тираспільської дієцезії залежало від російського самодержавства. Внаслідок політики секуляризації, що проводив уряд стосовно римо-католицької церкви, ліквідації ануат і переводу їх до державного фонду, імператорським указом від 1 січня 1842 року та відповідно до затверджених 17 червня 1842 року штатів римо-католицьких єпархій, російський уряд брав на себе зобов'язання утримувати єпархіального єпископа та архієрейський дім з фондів повітових казначейств. Про це також мовилось у конкордаті і безпосередньо стосувалося новоутвореної Тираспільської єпархії. Таким чином, згідно із встановленим штатним розкладом на жалування та утримання єпархіального управління протягом року відводилось 4 480 рублів, на Тираспільський кафедральний собор та капітул – 1 980 рублів, консисторію – 650 рублів, штатним чиновникам – 1070 рублів, на утримання канцелярії – 780 рублів, оренду будівель – 1 850 рублів, Тираспільську духовну семінарію – 4 750 рублів і на утримання церковної прислуги та інші потреби – 2 140 рублів. Означені суми поділено на частини, які виплачувались тричі на рік²⁶.

Діяльність Тираспільської римо-католицької єпархії знаходилась під невисипущим контролем влади. Про це свідчить насамперед місія до Саратова дійсного таємного радника, почесного опікуна Віленського навчального округу П.М.Батюшкова. Його метою було вивчення перспектив перебування у місті управлінських структур єпископства. В звіті за 1857 рік Батюшков повідомляв, що «небезпечним і шкідливим для православ'я є зближення з боку латинян, нав'язливе і вкрай улесливе їх поводження з людьми, пов'язане з хитрим мистецтвом вкрадатися у душі тих, з ким вони спілкуються, а з боку православних – російська простодушність та гостинність, які зовсім не переймаються побоюванням тієї шкоди, що може відбутися через зближення з особами іновірного сповідання»²⁷.

Упереджене ставлення влади провокувало негативне відношення місцевого начальства та православного духовенства до католиків. Ситуація часто доходила до абсурду. Так у 1857 році колоністи колонії Йозефсталь і Марієнталь скаржились єпископу Фердинанду Кану на утиски, що вони відчували від місцевого світського начальства з приводу дозволу римо-католицького

священика пристойно їм веселитися. Під час перевірки скарги вірян візитатор римо-католицьких церков Південного краю Росії прелат Розутович з'ясував, що віруючі під час свят збирались і танцювали в своїх будинках. Святкові заходи відбувалися без пиятики та зайвого шуму. Але не зважаючи на це, місцеве начальство побачило в цьому загрозу і навіть оштрафувало одного з колоністів, в домі якого відбувалось свято, на 15 рублів²⁸. Подібні справи, як було вже відмічено, провокувалися насамперед указами імператора та розпорядженнями російського уряду. В 1867 році, наприклад, вийшов указ імператора під №1480 про заборону відкритого носіння римо-католицькими священиками Святих Дарів з використанням ліхтариків та дзвіночків. Про сурове виконання указу в межах Тираспільської дієцезії мав обов'язково звітувати Тираспільський єпископ²⁹.

Загалом активне заселення території південної України іноземцями, значна частина яких сповідувала католицизм, а також вимоги Риму, направлені на захист прав римо-католиків в імперії, спонукали російський уряд переглянути територіально-адміністративний устрій римо-католицької церкви в межах країни. Саме за таких обставин з'явилась нова, сьома дієцезія на українських землях. Протягом другої половини XIX століття вона пройшла складний етап формування і розвитку, що пов'язано насамперед із неоднозначними відносинами, які склалися між самодержавством і католицькою церквою.

- 1 Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип.30. – К.: ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2010. – С.27–42.
- 2 Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / О. А. Буравський. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013.
- 3 Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти // Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Е.О. Зваричук; Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.
- 4 Шостак І.В. Основні аспекти становлення адміністративно-територіального устрою РКЦ на українських землях у складі Російської імперії протягом кінця XVIII – початку XX ст. / І.В. Шостак // Наукові записки. Серія: історичне релігієзнавство. – 2012. – Вип.6. – С. 326–335.
- 5 Поліщук О.А. Структура Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії в кінці XVII – на початку XX ст./О.А.Поліщук // Наук. вісн. Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки: іст. науки. – 2001. – №10. – С.3–7.
- 6 Бись О.С. Історико-правові аспекти розвитку міжнародної діяльності апостольського престолу/О.С.Бись //Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2009. – №3(31). – С.219-220.
- 7 Попов А. Последняя судьба папской политики в России /А.Попов // Вестник Европы. – 1868. – №1–3, январь. – С.37–39.

- 8 Баковецька О.О. Політика царизму щодо римо-католицької церкви в середині ХІХ століття/О.О.Баковецька //Збірник наукових праць. Наукові записки. Серія: історичне релігієзнавство. – Острог, 2012. – Вип.5. – С.41–42.
- 9 Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – Т.15. – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон, 1895. – С. 957.
- 10 Между Россией и Ватиканом подписан конкордат. Президентская библиотека имени Бориса Ельцина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prlib.ru/history/pages/item.aspx?itemid=204>.
- 11 Кумор Б. Российский конкордат от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии // Б. Чаплинский История церкви в России. – СПб., 2000. – С. 125.
- 12 Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение: монография/О.А.Лиценбергер. – Саратов, 2001. – С.101–102.
- 13 Штурбабин С. История Церкви: Конкордат 1847 года и открытие Тираспольской епархии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.eparhia-saratov.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=5107&Itemid=323.
- 14 Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь... – С. 103.
- 15 Державний архів Саратовської області, м.Саратов (далі ДАСО). – Ф.365. – Оп1. – Спр.1. – Арк 4.
- 16 Там само. – Спр.153. – Арк 1–2.
- 17 Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (далі РДІА). – Ф.821. – Оп.145. – Спр.29. – Арк 1.
- 18 Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь... С. 109.
- 19 Церковный Римско-католический указатель для Тираспольской епархии на 1879 год. – Саратов, 1878. – С. 106–112.
- 20 ДАСО. – Ф. 365. – Оп1. – Спр. 573. – Арк. 26–59, 75.
- 21 Там само. – Ф. 365. – Оп1. – Спр.730. – Арк. 8–179, 220.
- 22 Там само. – Спр. 58. – Арк. 28–48, 124.
- 23 Шпак А. Тираспольская епархия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wolgadeutsche.net/lexikon/_Diocese_Tiraspol.htm.
- 24 ДАСО. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 56, 83.
- 25 Там само. – Арк. 56.
- 26 Там само. – Спр. 171. – Арк. 3–21
- 27 Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь...С. 112.
- 28 ДАСО. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр.57. – Арк. 7–12, 20.
- 29 Там само. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 154–155, 600.

Summary

Olga Bakovetskaya

Formation of Tyraspilskoyi dioceses circumstances and conditions of existence

The issue of creating a new Tyraspilskoyi diocese which included the land of south Ukraine and the political and legal aspects related to the opening of the seventh Catholic diocese in the Russian Empire are considered. Special attention is paid to the characteristics of its structure.

Keywords: Concorat, Tyraspilska Roman Catholic diocese, diocese, bishop, chapter, consistory, faithful